

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.62: 378.15(045)

В. С. КОРНІЛОВ, В. Л. НІКОЛАЄНКО

ДИСЦИПЛІНА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ: ПРОБЛЕМИ КАТЕГОРІАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА АНАЛІТИЧНОЇ ОПЕРАЦІОНАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто основні проблеми категоріального визначення дисципліни навчально-виховного процесу (далі – ДНВП) суб'єктів системи освіти, можливі напрями їх теоретичного вирішення та основні аспекти її аналітичної операціоналізації. Суть ДНВП як складного соціокультурного явища розглянуто в єдності різноманітних та суперечливих форм існування, тобто внаслідок подання її як специфічного виду суспільних відносин, елемента їх системи, а також як сукупності залежностей і зв'язків, що виникають у суб'єктів системи освіти (далі – ССО) у процесі навчально-виховної діяльності. Вирішення окресленої проблеми надасть змогу виявити найбільш суттєві характеристики ДНВП, здійснити її аналітичну та факторну операціоналізацію то-що. А вони, у свою чергу, можуть стати елементами робочих моделей, необхідних для складання програм, інструментарію соціологічних досліджень та відповідних проектів соціологічного забезпечення ДНВП у навчальних закладах, у сфері освіти суспільства загалом.

Ключові слова: дисципліна навчально-виховного процесу, суб'єкти системи освіти, суспільні відносини, дисциплінарна свідомість, дисциплінарна діяльність.

Дисципліна навчально-виховного процесу (далі – ДНВП) – явище історичне й водночас специфічне. Без неї неможливі функціонування й розвиток будь-якої системи освіти, бо вона є однією з її морально-психологічних складових, одним з головних компонентів і факторів її ефективності. Роль ДНВП суб'єктів системи освіти (далі – ССО) у сучасних умовах постійно зростає.

На результати більшості як теоретико-методологічних, так і прикладних досліджень проблем ДНВП як соціального явища значною мірою вплинули існуючі в недалекому минулому тенденції однобічного підходу в суспільних науках до оцінювання більшості соціальних процесів. Але сьогодні стало зрозуміло, що вони виявилися багато в чому вульгарними й ідеалізованими. Істотної переоцінки зазнало багато характеристик ДНВП, часто надуманими, не підкріпленими науковою теорією виявилися уявлення про тенденції, закономірності й механізми її функціонування та розвитку.

Цінність практичних рекомендацій з оптимізації ДНВП на основі вищезазначених поглядів невелика й суперечлива. Майже всі вони зво-

дяться до виховання свідомості, переконаності, активізації виховної роботи, застосування різноманітних «універсальних» приписів на кшталт «підвищити», «посилити», «зміцнити». Унаслідок зазначеного численні заходи щодо підвищення дисциплінованості ССО зазвичай були неефективними. Тому сьогодні потрібен перегляд уявлень про функціонування й розвиток дисциплінарних явищ.

Спрощені підходи до забезпечення ДНВП завдяки переважно безпосередньому впливу на ССО, що склалися, апробовані та поширені в практиці органів виховної роботи, продовжують використовувати. Це призводить до застосування ненаукових, застарілих методів і прийомів формування мотивів, настанов, ціннісних орієнтацій та інших елементів суб'єктивної сторони ССО. Таким чином, досить актуальним є виявлення саме сукупності факторів, механізмів, форм, методів функціонування й розвитку ДНВП. Однією з причин ситуації, що склалася, є невинуватене уповільнення останніми роками розробки дійсно наукових аспектів концепції ДНВП і, як наслідок, неспроможність соціологічної науки запропонувати науково обґрунтовані, адекватні сучасності рекомендації щодо управління процесами її оптимізації.

Соціологічне пізнання феномену ДНВП вимагає визначення сукупності її елементів, а також феноменів, що детермінують або якоюсь мірою «беруть участь» у функціонуванні й розвитку всієї дисциплінарної галузі ССО. Тож у наш час украй потрібен перегляд існуючих уявлень про соціальні механізми функціонування й розвитку дисциплінарних явищ. Одним з основних завдань, від реалізації якого буде залежити вирішення окреслених проблем, є здійснення аналітичної операціоналізації ДНВП.

Аналіз літературних джерел і практичного стану справ свідчить [1; 2; 4; 5; 6; 8; 9; 10; 11; 12; 15; 17], що реалізація основних напрямів соціологічного дослідження та забезпечення ДНВП не набула ґрунтовної наукової розробки ні на теоретичному, ні на прикладному рівнях. Багато в чому це пояснюється невирішеністю теоретичних і емпіричних проблем: до теперішнього часу невивченим є характер зв'язку ДНВП із соціальними й духовними відносинами українського суспільства; досить поверхово досліджено вплив умов, змісту та характеру діяльності, моральних, психологічних, функціонально-рольових і інших характеристик ССО на процеси їх дисциплінарної соціалізації; аналіз впливу морально-психологічної атмосфери, моральних відносин тощо, усієї сукупності соціально-психологічних характеристик і явищ на процеси дисциплінарного розвитку особи ССО в більшості випадків, як правило, призводить лише до очевидних, поверхневих висновків; потребують поглиблення та уточнення розуміння основних типів дисциплінарної соціалізації ССО, уявлення про їх зміст і структуру тощо.

До теперішнього часу практично відсутня науково обґрунтована система критеріїв оцінювання ДНВП, не розроблено відповідних методик її діагностики та прогнозу, не визначено адекватних моделей, форм, засобів, методів її соціологічного вивчення, забезпечення, оптимізації й управління тощо.

Метою статті є визначення загальних проблем категоріального визначення ДНВП, здійснення її первинної аналітичної операціоналізації як передумови подальшого вирішення загальних проблем моделювання, проектування змісту, організації, форм, методів її соціологічного забезпечення.

Наукове поняття «ДНВП» ще не з'ясоване на достатньому рівні. Так, вона може бути визначена як одна з ланок (специфічних елементів, форм, аспектів, сторін) суспільних відносин, що включає в себе і діяльність, і свідомість. В основу цього підходу може бути покладено уявлення, згідно з яким суспільні відносини існують в об'єктивній формі матеріально-практичної діяльності й відповідній їй суб'єктивній формі (свідомості).

Інший варіант розуміння ДНВП також може виходити з уявлення про співвідношення категорій «суспільні відносини» та «суспільна діяльність». За такого підходу вона складатиметься з реальних матеріальних дій і буде ніби своєрідним видом практики. Однак, з ототожнення відносин і діяльності буде впливати: якщо суспільне буття визначати як матеріальну суспільну діяльність, а відносини дисципліни мають ознаку матеріальності, тобто існують у певному сенсі незалежно від свідомості, то ДНВП як єдине членується на «дисциплінарну» свідомість і «дисциплінарні» відносини. У цьому випадку «дисциплінарна» свідомість буде елементом суспільної свідомості, а «дисциплінарна» практика (відносини) – елементом суспільного буття. Отже, потрібне беззастережне визнання пріоритету практики, об'єктивно-реальних вчинків і відносин над індивідуальною й суспільною свідомістю. А це буде викривляти розуміння суті ДНВП, бо жоден її елемент не може існувати без свідомості.

В основу ще одного підходу до розуміння ДНВП може бути покладена інтерпретація природи суспільних відносин на підставі думки про те, що вони проходять через свідомість і волю ССО, отже, можуть усвідомлюватися й творитися свідомо. Хоча при цьому зрозуміло, що можливість побудови ДНВП за будь-яким планом видається достатньо проблематичною, а її відображення в свідомості ССО не завжди істинно й адекватно, бо поза категоріями свідомості визначити специфіку дисципліни досить складно. Вона є безпосереднім регулятором дисциплінарних відносин, вносить у них суб'єктивний момент. Хоча ДНВП і не зводиться тільки до свідомості, вона безпосередньо визначається змістом та рівнем спрямування суб'єктивних відносин [4; 5; 7; 11; 13; 14]. Послідовне ж проведення цієї посилки призведе до того, що виявиться, неначе ДНВП міститься в самій свідомості

і лише через свідомість себе виявляє, що вона існує тільки як свідомість. Тобто ДНВП з реальних відносин ССО перетворюється, по суті, на відносини «дисциплінарної» свідомості до явищ освітянської практики. Звідки ж будуть виникати в свідомості ССО його «дисциплінарні» компоненти, яке їх джерело – у межах такого підходу не зрозуміло.

Зведення ДНВП до «дисциплінарної» свідомості неминуче призведе до ототожнення дисциплінарного й соціально-позитивного, а положення її норм, таким чином, перетворяться на суть навчальної дисциплінарної системи, що буде антиісторичною та призведе в практиці виховної роботи до малоефективних спроб переробити свідомість ССО, нав'язати ті або інші цінності. Таким чином, очевидно, що й цей підхід не зможе цілком забезпечити визначення категоріальної специфіки ДНВП.

Результати проведеного аналізу свідчать, що за будь-якого з названих підходів не видається можливим виділити поняття «ДНВП». Основною теоретичною передумовою й орієнтиром вирішення проблеми її визначення повинно стати подолання погляду на неї як на феномен, що належить лише до сфери свідомості. По-перше, сьогодні стала очевидною недостатність визначення дисциплінарних явищ через зміст свідомості; по-друге, стає все більш зрозумілим, що залежність реальної поведінки ССО від проголошених норм і цінностей має більш складний характер [4; 5; 13; 14].

Це зумовлює необхідність дослідження реальної, а не тієї, що ідеалізувалася, надуманої моралі, відрізнити схвалені суспільством норми поведінки й практичні відносини, що є мірою втілення елементів свідомості в поведінці ССО, самою ДНВП в її дійсному функціонуванні. Будучи, насамперед, формою моральної й правової свідомості, вони являють собою самосвідомість ССО, існують у соціальному просторі, являють собою ті об'єктивні форми, що народжуються в процесі функціонування суспільних відносин як атрибут соціальних систем діяльності.

Відповідно до цього, ДНВП потрібно досліджувати як соціальний феномен, через аналіз системи діяльності, що її породила. Її розгляду повинен передувати аналіз соціальних структур, в яких вона функціонує, а з'ясування специфіки навчальної дисципліни повинно відбуватися в «соціальному просторі», через визначення її ролі в регулюванні діяльності ССО. Здійснюючи вчинки, вони «створюють» «дисциплінарні» відносини. Освітянська практика в цьому випадку «виробляє» зв'язки, що можуть бути висловлені у формі того чи іншого ставлення [7; 13; 14].

Навчально-виховна діяльність – це сукупність вчинків, що являють собою єдність елементів свідомості її суб'єктів і їх дій. Оскільки вчинок є дією, яка має «дисциплінарний» зміст і значення, одиницею системи ДНВП як явища, то очевидно що в їхній сукупності її елементи об'єд-

нуються в деяку цілісність. Це свідчить про необхідність цілісного розгляду будь-якого «дисциплінарного» явища.

Характер «дисциплінарних» відносин зафіксований в об'єктивних формах «дисциплінарної» свідомості: соціально-психологічні й моральні форми віддзеркалюють у своїй структурі механізми (відносини) «дисциплінарного» регулювання, характерні для неї засоби детермінації та мотивації навчальної діяльності. «Дисциплінарні» відносини при цьому не є пасивним елементом, бо він не може існувати поза участю в ньому індивідуальної свідомості суб'єкта навчальної діяльності, що формує своє «дисциплінарне» спрямування не ізольовано, а в процесі специфічних відносин з іншими суб'єктами. У ході цього процесу відбувається трансформація загальних форм «дисциплінарних» відносин в індивідуальні. Таким чином, в особистісному плані явища ДНВП також доцільно розглядати як систему відносин, бо, будучи, з одного боку, детермінантою нормативної поведінки, а з іншого – визначаючи смислове значення нормативно-ціннісних форм свідомості, вони ніби об'єднують ці структурні елементи в одне ціле, поза межами якого ані «дисциплінарна» поведінка, ані «дисциплінарна» свідомість не існують. Використання категорії «дисциплінарні» відносини надає змогу розглядати феномени ДНВП крізь призму соціальних, моральних і соціально-психологічних відносин та механізмів, які, у свою чергу, породжують «дисциплінарну» свідомість [5; 6; 13; 14].

Аналітична операціоналізація феномену ДНВП у загальному вигляді включає її здійснення у структурному та факторному аспектах. Перша частина названої процедури являє собою загальне теоретичне визначення понять, формування первинних уявлень про систему і структуру ДНВП, виділення найбільш істотних характеристик, які описували б цей феномен.

Аналіз ДНВП необхідно починати з визначення її суті, змісту, що виявляється в єдності різноманітних та суперечливих форм існування, тобто подання її як специфічного виду суспільних відносин, елемента їх системи, а також як сукупності залежностей і зв'язків, що виникають під час діяльності ССО. Як вид, форма, елемент суспільних відносин вона являє собою відображення крізь призму суспільної свідомості їх конкретно-історичного типу, спосіб об'єктивного становища ССО, їх способу життя, соціальних інтересів, типу їх регуляції, а також специфічний вид, особливу сторону, форму прояву моральних і правових відносин, спрямованих на регуляцію та реалізацію дисциплінарних норм [7; 11].

ДНВП як сукупність залежностей і зв'язків, що виникають у процесі навчальної діяльності, потрібно розглядати як систему об'єктивних соціальних зв'язків, специфічних форм, регулятивних моментів, відносин, у які вступають ССО в процесі виконання своїх функціональних обов'язків, специфічних видів відносин та форм взаємодії. Її потрібно аналізувати: по-перше, як систему практичних, суб'єктивно мотивованих залежностей, які

реалізуються в навчальній діяльності, набувають дисциплінарного значення завдяки впливу певних систем свідомості; по-друге, як комплекс відносин, зв'язків, взаємодій, які мають поставлену в імперативній формі нормативну основу, що регламентує обов'язки ССО, їх відносини.

Розгляд ДНВП з позиції визначення її внутрішнього змісту передбачає необхідність простежити її знаходження чи прояв у сукупності всіх різноманітних та суперечливих форм існування. У цьому плані вона являє собою те чи інше дотримання ССО порядку й правил, саму мораль, її форми, сукупність реально існуючої морально-правової практики, яка закріплює стійкі взірці поведінки ССО, їх спосіб життя, морально-правову сторону цілісної системи суспільних зв'язків, а також безпосереднє спілкування, зв'язки, вчинки, оцінки, що викликають реакцію в інших. Зовнішня форма ДНВП включає, крім того, специфічну субстанціональну сферу існування та індивідуального змісту кожного окремого ССО, канали спілкування, шляхи й характер передачі інформації, досвіду та регуляції поведінки, нарешті, взаємну психологічну реакцію, яка коригується суспільною думкою, оцінки та практичні акції, що виявляються в своєрідній морально-психологічній атмосфері [3; 15; 17].

ДНВП, перш за все, є регулятором відносин між ССО, структурами її організації. Вона виявляється як момент соціального контролю над дотриманням моральних норм, обов'язків, принципів, виражається в здатності підпорядковувати дії та вчинки певним вимогам, а також у нормах, правилах поведінки, зафіксованих і закріплених законами та статутами закладів освіти.

Зовнішні прояви властивостей і особливостей ДНВП можуть бути зведені до сукупності її функцій. Це, насамперед, виховна, тобто функція розвитку в ССО певних елементів свідомості, знань, якостей, рис характеру й інших факторів, передумов і складових їх дисциплінарної поведінки. Це – функція дисциплінарної соціалізації ССО, розвитку їх духовного світу й закріплення норм моральності, що виявляється, зокрема, у тому, що послідовне виконання норм ДНВП не лише визначає поведінку, а й активно впливає на свідомість, формування поглядів, вчинків, дій і відносин. Це – функція регулювання поведінки ССО, їх відносин і взаємовідносин, зумовлення міри відповідності їх поведінки системі моральних і правових норм та забезпечення необхідного спрямування діяльності, регламентації соціально значущої й схваленої поведінки. І, нарешті, важливою функцією ДНВП є організація, узгодження, координація дій ССО за часом, завданнями та іншими параметрами, забезпечення єдності й успішності освітньої діяльності.[1; 2; 3; 5; 6].

Система ДНВП у загальному вигляді включає в себе групи елементів та підсистем. До них належить сукупність вимог, тобто найпростіших елементів відносин, у яких перебувають між собою ССО. Це – моральні, пра-

вові, організаційні та технологічні вимоги, коли вони виступають як обов'язок, завдання, зміст приписуваних вчинків, сукупність правил виконання певних дій. Водночас це – вихідна моральна, психологічна позиція, яку займають ССО в моральному виборі, поведінці, відносинах з іншими; стійка сукупність існуючих звичаїв, ціннісних значень, які перебувають у певній відповідності й взаємодії; організація моральних цінностей, послідовність та ієрархія проголошених вимог, своєрідний моральний і психологічний «код», який впливає не лише на функціонування суспільної думки та розвиток панівного світосприйняття, а й на формування уявлень про діяльність.

Крім того, це – сукупність практичних суб'єктивно-мотивованих залежностей, взаємодій між суб'єктами та об'єктами навчальної діяльності; типові ситуації їх вибору й колізії, сплав досвіду, в якому в абстрагованій формі відображені властивості, що детермінують свідомість ССО; еталони, стереотипи поведінки, стилі життя, які виражають ціннісний зміст відносин у їх спілкуванні; закріплені на практиці стійкі взірці мотивованих дій, реальної поведінки. Нарешті, це – способи охорони системи регуляції поведінки, що склалася: здійснювані санкції, акції, оцінки [7; 14].

Залежно від характеру ССО, ступеня інтенсивності його спілкування, рівня свідомості доцільно виділяти ДНВП опосередкованих і безпосередніх відносин. Дисципліна опосередкованих відносин у цьому випадку буде включати в себе регламентацію відносин, які функціонують у межах складного об'єднання: суспільство – система освіти – навчальні заклади освіти. Це буде дисципліна відносин, які знаходять прояв у практиці вказаних суб'єктів, що підлягають оцінюванню відповідно до чинних критеріїв, соціальних, моральних та правових норм.

Під ДНВП безпосередніх відносин можна, у свою чергу, розуміти дисципліну відносин, які функціонують у межах: первинні елементи навчальних закладів – формальні та неформальні групи – окремі ССО, що являють собою безпосередню конкретну форму взаємодії, відносин вказаних суб'єктів, відображають потреби узгодження їх діяльності та спілкування.

Правомірним є також виділення способів існування й вираження ДНВП залежно від того, яким чином перед ССО виступають її вимоги, наскільки узагальнений або конкретизований характер вони мають. Це можуть бути й окремі вимоги здійснення зазначених дій у типових ситуаціях, і норми, що вимагають здійснювати певні дії в схожих ситуаціях, і вимоги, що вказують, як будувати спосіб життя та вибирати лінію поведінки, а також вимоги, що приписують підпорядковувати свою діяльність досягненню певної кінцевої, вищої мети, ідеалу [6; 7; 13].

Залежно від того, як вимоги ДНВП заломлюються в особистісних формах моральних та правових відносин, у кожній з яких виявляються

ступінь і спосіб особистісного самоконтролю, можливе виділення таких форм її існування та прояву, як: обов'язок; відповідальність; гідність; честь; совість тощо. А залежно від зв'язків, у які вступають ССО в процесі спільної діяльності, ДНВП може також існувати у вигляді звичаїв, традицій, моралі, звичок, прикладів, авторитетів, масових рухів, кодексів, принципів виховання, цінностей, санкцій, акцій, оцінок, суджень у вигляді схвалення, осуду поведінки, позитивної, нейтральної чи негативної позиції (й установки) щодо тієї чи іншої норми, правила та взаємної морально-психологічної реакції [7; 11; 13].

Досить складним є питання щодо структури ДНВП. До її найважливіших компонентів належать суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторони. Суб'єкт ДНВП може бути представлений уже зазначеними суб'єктами опосередкованих і безпосередніх відносин.

Під її суб'єктивною стороною потрібно розуміти властиві ССО соціальні, соціально-демографічні, соціально-психологічні, психологічні, моральні та інші риси, особливості, характеристики, що є відображенням ступеня включеності в систему суспільних відносин, характеру дій, ставлення до норм і цінностей та одночасно передумовами дисциплінарної поведінки.

Основними складовими суб'єктивної сторони ДНВП варто вважати психологічні, соціально-психологічні, моральні риси й особливості, якості та характеристики її суб'єктів; когнитивну основу дисциплінарної поведінки (знання норм законодавства, порядку, правил, норм взаємовідносин, суті та вимог ДНВП); навички, звички дисциплінарної поведінки, уміння виконувати свої обов'язки, керувати своєю поведінкою; спрямованість у сфері моральних і правових відносин, потреби, інтереси, цілі, мотиви, установки, ціннісні орієнтації, переконання; рівень розвитку здібностей, характеру [5; 6; 7].

Таким чином, ми бачимо, що в суб'єктивній стороні ДНВП ніби сконцентровані всі основні духовні, соціально-психологічні та інші якості, властивості, риси ССО. Ступінь їх розвитку може бути різним. Вищі рівні зазначених компонентів представлені як складові специфічної підсистеми, якою вважають самодисципліну, до основних елементів якої належать характеристики, особливості самоусвідомлення діяльності ССО. Це – такий ступінь свідомості, коли обов'язок виконують за внутрішнім переконанням. Самодисципліна – це совість у дії, ступінь збігу зовнішніх вимог із внутрішніми моральними спонуканнями. Її основними формами, способами прояву є моральна самооцінка, самоконтроль, тобто здатність контролювати свої дії й вчинки, ставити вимоги до себе та усувати свої помилки й недоліки [6].

Об'єкт ДНВП може бути представлений безпосередніми та опосередкованими формами регуляції. Безпосередній об'єкт – це ССО, їх відно-

відносини, діяльність (уся сукупність предметів і явищ, які включені у сферу їх потреб), а також усе те, з приводу чого можуть виникати проблемні ситуації.

Під опосередкованим об'єктом ДНВП потрібно розуміти сукупність відносин системи освіти загалом, її інститутів, структур, тобто все те, що потребує дисциплінарного регулювання і являє собою більш широкий, загальний аспект взаємодії. Такий розподіл об'єктів ДНВП багато в чому є умовним, а їх єдність виражає факт загального взаємозв'язку процесів соціальної, моральної та психологічної регуляції поведінки ССО.

Під об'єктивною стороною структури ДНВП можна розуміти сукупність реальних дій ССО, структурно-функціональні зв'язки між ними й предметом діяльності. З нею тісно пов'язане поняття дисциплінарного факту або волевиявлення суб'єктів дисциплінарних відносин. До елементів, що становлять цей бік дисциплінарних феноменів, варто зарахувати ступінь включеності в діяльність, її результативність, якість виконання нормативних вимог тощо, рівень професійної кваліфікації ССО.

У структурі ДНВП необхідно виділяти також горизонтальний і вертикальний зрізи. Її горизонтальний аспект повинен бути визначений як взаємодія, взаємозумовленість внутрішньої та зовнішньої підструктур (сторін). Внутрішня підструктура включає в себе сукупність потреб, інтересів, цілей, мотивів, установок, ціннісних орієнтацій ССО тощо, а зовнішня підструктура представлена актами діяльності, її засобами, результатами, способами охорони системи дисциплінарної регуляції, що склалася: оцінками, санкціями, акціями тощо. Під вертикальним зрізом структури ДНВП необхідно розуміти рівень її розвитку: найвищий, вищий, середній, низький тощо. Можливе виділення також інших підструктур, зокрема, ціннісної, що уособлює взаємодію різних сторін аксіологічних компонентів реальних дисциплінарних відносин: організацію цінностей, послідовність та ієрархію в розстановці проголошених вимог [6; 7; 11].

Елементи змісту ДНВП перебувають між собою у відносинах і зв'язках, які утворюють певну цілісність та єдність її різноманітних сегментів. У ній можливе виділення конкретно-видових внутрішніх і зовнішніх зв'язків, а також єдиних внутрішньо організованих зв'язків норм і заборон, узгодження, відмінності, напруженості та суперечливості дисциплінарних установлень. Їх рисами, особливостями є структурний взаємозв'язок, що набуває характеру не лише прямих, а й зворотних зв'язків, взаємопроникнення, співвідносність об'єкта та суб'єкта ДНВП, можливість виділення внутрішніх і зовнішніх сторін, а також опосередкований або безпосередній характер. Загальним принципом утворення системи ДНВП потрібно вважати синтез її структурно-оформлених суб'єкта й об'єкта як прояв взаємозв'язків зовнішніх та внутрішніх, об'єктивних і суб'єктивних сторін [1; 5; 6; 8; 9].

Висновки. Суть ДНВП як складного соціокультурного явища може бути виявлена в єдності різноманітних та суперечливих форм існування, тобто внаслідок подання її як специфічного виду суспільних відносин, елемента їх системи, а також як сукупності залежностей і зв'язків, що виникають у ССО в процесі навчально-виховної діяльності.

Вирішення окресленої теоретико-методологічної проблеми надасть змогу в подальшому виявити найбільш суттєві характеристики ДНВП, здійснити її аналітичну та факторну операціоналізацію тощо. Проведення подальшого, більш глибокого аналізу дисциплінарних явищ, розробки теоретичних передумов їх дослідження багато в чому можливе в процесі вибору, тлумачення й з'ясування ключових понять, визначення їх змісту, а також емпіричних ознак і засобів їх фіксації. Так, однією з головних складових змісту ДНВП, яку необхідно піддати процедурі подальшої, більш детальної структурної операціоналізації, є сукупність вимог, що виступають у вигляді обов'язку, завдання, змісту приписуваних вчинків ССО.

У найбільш загальному вигляді зміст ДНВП також включає в себе сукупність груп елементів (підсистем), до яких належать вимоги; обов'язки; правила; вихідні моральні та психологічні позиції ССО у моральному виборі, поведінці, відносинах; сукупність існуючих звичаїв, ціннісних значень, які перебувають у певній відповідності й взаємодії. ДНВП також містить сукупності практичних суб'єктивно-мотивованих залежностей, взаємодій між ССО й об'єктами діяльності; еталони, стереотипи поведінки, стилі життя, які виражають ціннісний зміст їх відносин; закріплені на практиці взірці поведінки; систему мотивованих дій, реальну поведінку й способи охорони системи дисциплінарної регуляції, що склалася.

До структури ДНВП варто зарахувати суб'єкта, об'єкт, суб'єктивну та об'єктивну сторони, а також виділяти її горизонтальний і вертикальний зрізи. Її горизонтальне утворення може бути визначене як взаємодія, взаємозумовленість внутрішньої та зовнішньої підструктур (сторін). Внутрішня підструктура включає в себе сукупність потреб, інтересів, цілей, мотивів, настанов, ціннісних орієнтацій ССО тощо, а зовнішня підструктура може бути представлена актами діяльності, її результатами й засобами охорони системи дисциплінарної регуляції. Під вертикальним зрізом структури ДНВП потрібно розуміти рівні її розвитку: найвищий, вищий, середній, низький тощо.

Загальне теоретичне визначення понять, формування уявлень про систему, структуру ДНВП, виділення її найбільш істотних характеристик надасть змогу в подальшому виявляти найбільш суттєві індикатори й показники дисциплінарних явищ, які, у свою чергу, можуть виступати як елементи робочих моделей, необхідних для складання програм, інструментарію дослідження та здійснення відповідних проектів соціологічного забезпечення ДНВП у навчальних закладах, у сфері освіти суспільства загалом.

Список використаної літератури

1. Буряк Б. Методологічний аспект побудови навчального процесу. *Вища освіта*. 2007. № 1. С. 78–86.
2. Демчук В. С. Основи освітнього менеджменту. Київ: Ленвіт, 2007. 236 с.
3. Інновації в освіті – основа модернізації галузі в сучасних умовах. URL: <http://innovosvita.com.ua/index.php/ru/results/catalogue/24> (дата звернення: 12.12.2018).
4. Інноваційні підходи до управління навчальними закладами. URL: <http://www.virtual.ks.ua/students/6432-innovative-approaches-to-the-management-of-schools.html> (дата звернення: 12.12.2018).
5. Корнілов В. С. Проблеми категоріального визначення дисципліни навчально-виховного процесу суб'єктів системи освіти. *Стратегія розвитку України*. Київ, 2014. № 1. С. 241–244.
6. Корнілов В. С. Аналітична операціоналізація феномену дисципліни навчально-виховного процесу суб'єктів системи освіти. *Стратегія розвитку України*. Київ, 2014. № 2. С. 189–193.
7. Методология этических исследований / отв. ред Л. М. Архангельский. Москва: Наука, 1982. 382 с.
8. Навроцька М. М. Стратегічне управління загальноосвітнього навчального закладу. URL: <http://www.virtual.ks.ua/students/6432-innovative-approaches-to-the-management-of-schools.html> (дата звернення: 12.12.2018).
9. Основи управління загальноосвітнім навчальним закладом. URL: http://pidruchniki.ws/16701214/pedagogika/osnovi_upravlinnya_zagalnoosvitnim_navchalnim_zakladom (дата звернення: 12.12.2018).
10. Образование в Украине. *Общациональное исследование R&B Group*. 2010. URL: <http://www.rb.com.ua/rus/projects/omnibus/5065/> (дата обращения: 12.12.2018).
11. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / под ред. В. А. Ядова. Ленинград: Наука, 1979. 264 с.
12. Семез А. А. Менеджмент в освіті. Кіровоград, 2011. 168 с.
13. Соколов В. М. Социология нравственного развития личности. Москва: Политиздат, 1986. 239 с.
14. Татенко В. О. Психология в субъектном измерении. Київ: Просвіта, 1996. 404 с.
15. Тадіян С. В. Проблеми формування професійної свідомості фахівця ДПО в умовах ВНЗ. *Формування та розвиток особистості в умовах вищих навчальних закладів МНС України*: матеріали Першої міжвуз. наук.-практ. конф. 19 грудня 2003 р. Харків, 2003.
16. Гаєвська Л. А. Управління освітою: нові пріоритети. URL: http://pidruchniki.ws/16701214/pedagogika/osnovi_upravlinnya_zagalnoosvitnim_navchalnim_zakladom (дата звернення: 12.12.2018).
17. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом: навч. посібник. URL: <http://ua.convdocs.org/docs/index-46708.html?page=11> (дата звернення: 12.12.2018).

Стаття надійшла до редакції 14.01.2019.

Корнілов В. С., Николаенко В. Л. Дисципліна учебно-воспитательного процесса: проблемы категориального определения и аналитической операционализации

В статье рассмотрены основные проблемы категориального определения дисциплины учебно-воспитательного процесса (в дальнейшем – ДУВП) субъектов системы образования, возможные направления их теоретического решения, а также основ-

ные аспекты аналитической операционализации дисциплины учебно-воспитательного процесса субъектов системы образования. Решение вышеупомянутой проблемы позволит выявить наиболее существенные характеристики ДУВП, осуществить ее аналитическую и факторную операционализацию. А они, в свою очередь, могут стать элементами рабочих моделей, необходимых для составления программ, инструментария социологических исследований и соответствующих проектов социологического обеспечения ДУВП в учебных заведениях, сфере образования общества в целом.

Ключевые слова: дисциплина учебно-воспитательного процесса, субъекты системы образования, общественные отношения, дисциплинарное сознание, дисциплинарная деятельность.

Kornilov V., Nikolaenko V. Discipline of the Educational Process. Problems of Categorical Definition and Analytical Operationalization

The article examines the main problems of the categorical definition of the discipline of the teaching and educational process of the education system entities (hereinafter referred to as DTEP), possible directions of their theoretical solution and the main aspects of its analytical and factorial operationalization. The article examines the essence of DTEP as a complex socio-cultural phenomenon in the unity of different and contradictory forms of existence, it is represented as a specific type of social relations, an element of their system, as well as a set of dependencies and relationships arising at the education system entities (hereinafter referred to as ESE) during teaching and educational process.

The article also states that the solution of the aforementioned theoretical and methodological problem will allow to reveal the most significant DTEP characteristics, carry out its analytical and factorial operationalization, which, in turn, could become the elements of the working models necessary for making up programs, toolkit of current theoretical-applied and applied sociological research, corresponding projects of organizational and practical implementation of DTEP sociological support in educational system institutions, in education area of society totally.

The article also determines that further, more in-depth analysis of disciplinary phenomena, clarification of theoretical prerequisites of their research is largely possible in the process of selection, interpretation and clarification of key concepts, determination of their content, as well as empirical features and means of their fixation. The article defines one of the main components of the content of DTEP which must be subjected to further procedure, the pain of detailed structural operationalization is a set of requirements that act as a duty, task, content attributed to the actions of the ESE.

The article also defines the DTEP content in the most general form includes a set of groups of elements (subsystems), which include: requirements; duties; rules; output moral and psychological positions of the ESE in moral choice, behavior, relationships; a set of existing customs, values that are in a certain correspondence and interaction. The article also determined that the disciplinary phenomena include the practical totality of subjectively-motivated dependencies, the interactions between the ESE and the objects of activities, standards, patterns of behavior, styles of life, which express the value content of their relationship, enshrined in practice patterns of behavior, system-motivated actions, the actual behavior and ways of protection of the disciplinary system of regulation of the situation.

The article defines that the DTEP structure should include: subject, object, subjective and objective sides, as well as to allocate horizontal and vertical sections that its horizontal formation can be defined as the interaction, interdependence of internal and external substructures (sides). The article also defines that the internal substructure includes a set of needs, interests, goals, motives, attitudes, value orientations of the ESE, etc., and the external substructure can be represented by acts of activity, its results and means of protection of the

system of disciplinary regulation of the situation, that under the vertical section of the DTEP structure should be understood the level of its development, which can be divided into highest, high, medium, low, etc.

The article defines that the general theoretical definition of concepts, the formation of ideas about the system, the DTEP structure, the allocation of its most significant characteristics will further identify the most significant indicators and indicators of disciplinary phenomena, which, in turn, can act as elements of working models necessary for programming, research tools and implementation of relevant projects of sociological support of DTEP.

Key words: *discipline of the teaching and educational process, the educational system subjects, social relations, disciplinary awareness, disciplinary activity. discipline of the teaching and educational process.*